

Kapitola 5

ČESKÁ SPOLEČNOST STÁRNE (Problémy stárnoucí společnosti)

Populační projekce, předvedená v předcházející kapitole, signalizuje ve všech jejích variantách, že česká společnost začne po r. 2010 stárnout rychleji než dosud a že se může, za předpokladu postulovaných trendů porodnosti a úmrtnosti, svými parametry stárnutí přiblížit úrovni demografického stárnutí vyspělých industriálních a postindustriálních společností.

Z hlediska podílu obyvatel starších šedesáti pěti let začala česká populace stárnout již po r. 1950¹⁾ (viz tab. 5.1), kdy proporce obyvatel tohoto věku překročila hranici osmi procent, která je považována za hranici populačního stáří. Toto stárnutí bylo převážně způsobeno zužováním základny věkové pyramidy, které mělo dvě příčiny: snižování porodnosti a stagnace ve vývoji úmrtnosti (především kojenecké) v průběhu šedesátých let. Od r. 1950 do r. 1970 se podíl starých osob zvýšil téměř o čtyři procentní body. Avšak v období 1970–1990 se proces stárnutí české populace přerušil kvůli baby-boomu v polovině sedmdesátých let a kvůli snížení novorozenecké a kojenecké úmrtnosti.

Tab. 5.1: Zaznamenaný a projektovaný vývoj počtů a podílů věkových skupin 0-14, 60+ a 65+ v ČR v období 1950–2030 (v tisících a v %)

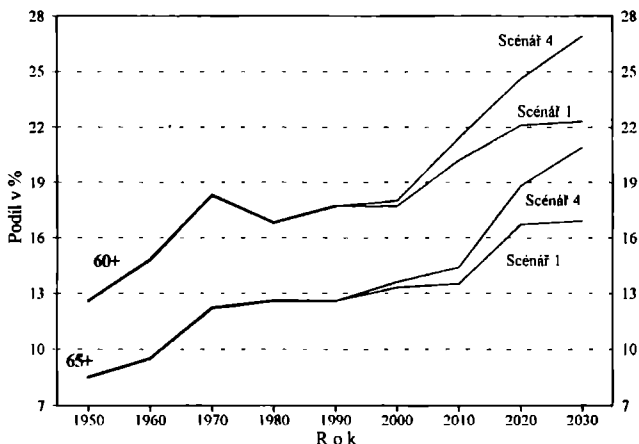
Rok	0-14		60+		65+	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1950	2 203	24,5	1 136	12,6	761	8,5
1960	2 436	25,5	1 414	14,8	910	9,5
1970	2 082	21,2	1 799	18,3	1 193	12,2
1980	2 414	23,5	1 733	16,8	1 369	12,6
1990	2 194	21,2	1 836	17,7	1 302	12,6
	Scénář 1					
2000	1 996	18,9	1 869	17,7	1 406	13,3
2010	2 092	19,7	2 149	20,2	1 438	13,5
2020	1 929	18,3	2 331	22,1	1 759	16,7
2030	1 876	18,1	2 319	22,3	1 752	16,9
	Scénář 4					
2000	1 855	17,8	1 878	18,0	1 414	13,6
2010	1 776	17,1	2 222	21,4	1 499	14,4
2020	1 704	16,5	2 535	24,6	1 938	18,8
2030	1 523	15,1	2 717	26,9	2 113	20,9

Pramen: Historická statistická ročenka ČSSR (1985) a vlastní výpočty

- 1) Abychom byli úplně přesní, změny ve věkové struktuře s poklesem počtu dětí a s přírůstkem obyvatelstva středního a staršího věku začaly již v meziválečném období (1920-1937), kdy v rámci dokončení demografického přechodu (datovaného do třicátých let) klesá úroveň porodnosti (viz Mašková, 1993). Nevyrovaná věková struktura, již se vyznačuje Česká republika, až dosud ovlivňovala plynulost demografického stárnutí.

Výrazné a plynulé zestárnutí české populace je ovšem možné očekávat v průběhu příštích 40 let, kdy po r. 2000 začnou překračovat dnešní hranici věku odchodu do důchodu silnější populační ročníky narozené v období 1940–1955 s akcelerací trendu po roce 2010 (viz obr. 5.1). To je závěr vyplývající nejen z mé vlastní populační projekce, ale i z populační prognózy ČSÚ (Šimek, 1994), anebo prognózy Burcina, Kučery a Kučery (1994).

Obr. 5.1: Vývoj podílů české populace starší 60 a 65 let v období 1950–1990 a jejich projekce do r. 2030

Z projektovaného vývoje populace České republiky vyplývají následující závěry: v r. 2030 je možno očekávat, že v naší populaci bude 22% (tj. 2 318 700) až 27% (2 716 650) osob starších 60 let nebo 17% (1 751 800) až 21% (2 112 900) osob ve věku 65 let a starších (viz tab. 5.2).

Těmito podíly se zařadíme mezi populace s atributem „staré“. V mezinárodním srovnání vidíme (viz tab. 5.3), že Česká republika se z hlediska stáří svých obyvatel (65+) může v roce 2030 podobat Maďarsku, USA, Velké Británii či Norsku.

Tab. 5.2: Zaznamenaný a prognózovaný vývoj podílu hlavních věkových skupin v ČR v období 1990–2030.

Věk.sk.	1990	2010				2030			
		Scénář				Scénář			
		1	2	3	4	1	2	3	4
0-14	21,2	19,7	17,3	19,5	17,1	18,1	15,8	17,3	15,1
15-59	58,5	56,5	58,2	56,2	57,8	55,8	56,0	53,9	54,0
60+	17,7	20,2	20,9	20,7	21,4	22,3	24,0	25,1	26,9
(65+)	(12,6)	(13,5)	(14,0)	(14,0)	(14,4)	(16,9)	(18,2)	(19,5)	(20,9)

Pozn.: Zopakujme si, že scénář 1 se vyznačuje střední porodností a jen mírně zlepšenými úmrtnostními poměry, scénář 2 předpokládá stejnou úmrtnost jako scénář 1, avšak níže.

kou porodnost. Scénář 3 prognózuje střední porodnost a postupně výrazně sníženou úmrtnost (až na úroveň vyspělých zemí do roku 2030). Scénář 4 pracuje se stejně optimistickou úmrtností, předpokládá však nízkou porodnost.

Tab. 5.3: Věková struktura vybraných zemí světa, v letech 1990 a 2030

Země	1990			2030			
	Věková skupina			Věková skupina			
	0-14	65+	(60+)	0-14	65+	(60+)	
Belgie	17,9	15,0	(20,7)	16,8	25,7	(32,2)	
Dánsko	17,0	15,4	(20,2)	16,8	25,1	(32,1)	
Finsko	19,5	13,3	(18,4)	17,4	24,9	(30,9)	
Francie	20,1	13,8	(18,9)	17,2	23,8	(30,1)	
Holandsko	17,6	13,2	(17,8)	16,6	26,1	(33,4)	
Itálie	16,4	14,8	(20,6)	14,6	27,9	(35,9)	
Japonsko	18,4	11,9	(17,3)	15,5	26,4	(33,0)	
Kanada	20,9	11,3	(15,6)	17,6	24,2	(30,2)	
Maďarsko	19,5	13,5	(19,3)	17,7	21,1	(26,8)	
Německo	16,2	14,9	(20,3)	16,1	27,7	(35,3)	
Norsko	18,9	16,4	(21,2)	17,6	22,9	(29,6)	
Polsko	25,1	10,0	(14,8)	19,2	18,6	(23,3)	
Rakousko	17,5	15,0	(20,2)	15,7	26,8	(34,5)	
Švédsko	17,4	18,0	(22,9)	18,1	23,8	(30,0)	
Švýcarsko	17,0	14,9	(19,9)	16,6	27,1	(34,0)	
USA	21,6	12,3	(16,6)	18,3	22,4	(28,2)	
V. Británie	18,9	15,7	(20,8)	17,9	22,9	(29,6)	
Česká rep.	21,2	12,6	(17,7)	Scénář 1*	18,1	16,9	(22,3)
				Scénář 4*	15,1	20,9	(26,9)

*Pozn.: Uvedené intervaly naznačují rozsah možných hodnot získaných v nejnižší (Scénář 1) a nejvyšší (Scénář 4) variantě stárnutí mé populační projekce.

Pramen: Bos et. al. (1992) a vlastní výpočty pro ČR

Stáří populace indikuje nejen podíl starých osob v populaci. Mírou stárnutí je také tzv. index stárnutí, jenž se obvykle vypočítává jako podíl populace ve věku 60+ na 100 osob mladších 15 let. I z hlediska této míry, zaznamenané v tab. 5.4, se Česká republika jednoznačně řadí mezi populace s atributem „stárnoucí“. A jako taková bude pravděpodobně vystavena celé řadě problémů, na něž je potřeba se již dnes připravovat.

Tab. 5.4: Index stárnutí v ČR a v zemích západní Evropy

	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020	2030
Česká rep.	52	58	86	72	84	101	125	149	178
Rakousko	68	81	82	94	115	128	162	189	220
Dánsko	51	61	76	93	119	115	145	176	191
Francie	71	64	73	76	94	106	129	155	175

Pramen: United Nations (1992), Bos et al. (1992), údaje pro ČR jsou z mé vlastní prognózy, vysoké varianty stárnutí

K nejzávažnějším problémům stárnoucí společnosti patří, že **vznikne mohutná skupina ekonomicky závislé populace se specifickým životním stylem a specifickými potřebami v oblasti spotřeby, zdravotní péče, bydlení**. Součástí staré společnosti bude i proměna sociálního klimatu (mentalita stárnoucí společnosti) a značné počty osamocené žijících jednotlivců, z nichž velký podíl budou díky nižší úmrtnosti tvořit ženy.

O následcích populačního stárnutí se dnes vedou v celém vyspělém světě bohaté diskuse. V České republice v současné době probíhají polemiky, jež akcentují především hledisko ekonomické.

Z ekonomického hlediska jsou v naší situaci aktuální především následující dva okruhy problémů:

(1) Jak naznačila diskuse o problematice populační politiky, jež proběhla na stránkách *Demografie* v r. 1990–1992, nemáme příliš jasno, do jaké míry se nízký nebo dokonce záporný populační růst promítá do celkového ekonomického rozvoje. Jelikož stárnutí populace je doprovodným jevem právě nízkého nebo záporného populačního růstu, může u mnohých proces stárnutí vzbudit obavy ze zpomalení ekonomického vývoje. Hlavním důvodem těchto obav by mohl být nedostatečný příliv nových mladých kohort na trh práce a stárnoucí pracovní síla, která by mohla mít nižší potence ekonomických inovací, profesní a zaměstnanecké mobility a – obecně řečeno – mohla by být celkově méně produktivní.

(2) Rostoucí počty starších obyvatel vzbuzují obavy, zda ekonomická zátěž ze zvyšujících se objemů starobních důchodů a výdajů na zdravotní zabezpečení bude vůbec zvládnutelná.

Populační růst, stárnoucí populace a ekonomický rozvoj

Odpověď na otázku o vztahu mezi populačním růstem a ekonomickým rozvojem není snadná. Názory odborníků se různí a také statistické údaje, jak uvidíme, nejsou zcela jednoznačně interpretovatelné.

Ekonomický rozvoj se často chápe jako růst životní úrovně a blahobytu obyvatelstva měřeného jako růst průměrného reálného příjmu na hlavu. Růst životní úrovně znamená, že se pro obyvatele zvyšuje schopnost mít přístup k takovým komoditám a službám, které zlepšují kvalitu života: lepší a zdravější potraviny, lepší způsob bydlení, možnost kvalitnějšího vzdělání a lepší zdravotní péče, hodnotné prožití volného času apod. Krátce řečeno, zvyšuje se úroveň jak soukromé spotřeby, tak veřejných služeb²⁾. Ekonomický rozvoj je podmíněn ekonomickým

2) Je zřejmé, že samotné zvyšování průměrného příjmu na hlavu ještě automaticky neznamená, že tento vyšší příjem je i rovnoměrně rozdělen v celé populaci. Ošidnost průměru spočívá v tom, že i přes zvyšování průměrného příjmu mohou trvat (nebo i růst) příjmové nerovnosti, např. tehdy, když je růst koncentrován pouze v některé skupině obyvatel. Mnozí ekonomové jsou, jak známo, ovšem toho názoru, že koncentrace příjmů je jediná cesta, jak může vzniknout dostatečně velký kapitál pro nové investice, které jsou podmínkou dalšího ekonomického růstu. Často je v těchto úvahách citován americký ekonom Kuznets, který již před třiceti lety vyslovil názor, že nezbytnou součástí počátečních fází ekonomického vývoje,

růstem, což je celkové zvyšování bohatství, které ekonomové chápou jako zvyšování reálné úrovně čistého národního produktu. Rozdíl mezi ekonomickým rozvojem a ekonomickým růstem tedy spočívá v tom, že ani vyšší ekonomický růst se při prudkém růstu populace nemusí projevit v celkovém ekonomickém rozvoji, neboť v takových podmínkách se nemusí zvýšit průměrný reálný příjem na osobu.

Početní stav populace je z ekonomického hlediska důležitým prvkem ekonomického růstu, neboť jsou to tzv. lidské zdroje, které spolu se zdroji přírodními (půda, nerostné bohatství, energetické zdroje), kapitálem a existujícími technologiemi tvoří „čtyři kola motoru ekonomického pokroku“ (Samuelson, Nordhaus, 1991). Je však populační růst bariérou ekonomického rozvoje, nebo je naopak jeho podmínkou?

Podíváme-li se na celosvětová data zaznamenávající ekonomický rozvoj a populační růst, nalezneme mezi těmito dvěma proměnnými statistickou souvislost, která naznačuje, že vyšší průměrné příjmy se spíše snoubí s nízkým populačním růstem a naopak (viz tab 5.5).

Tab. 5.5: Vztah mezi výší příjmu a průměrným populačním růstem

Výše příjmu	průměrný roční přírůstek obyv. (v %)	
	1965-1980	1980-1988
země s nízkými příjmy	2,3	2,0
země s nižšími středními příjmy	2,5	2,3
země s vyššími středními příjmy	2,0	1,8
země s vysokými příjmy	0,9	0,7

Pramen: World Development Report 1990 (1990)

Tento vztah má ovšem některé výjimky. Např. arabské země exportující ropu, které mají relativně vyšší příjem, měly průměrný roční populační růst 2,7% v průběhu obou sledovaných období, naopak chudá Čína měla populační růst 2,2% v období 1965-1980, pak však již jen 1,3% (1980-1988). Podobně země východní Evropy, které patřily do skupiny zemí se středními příjmy, měly velmi nízké míry populačního růstu (přibližně mezi 0,8 a 0,3%). Zdá se tedy, že nízký populační růst ještě není zárukou ekonomického rozvoje a naopak.

Na tom, jak to vlastně je, se nemohou dohodnout ani ekonomové. Silným zastáncem názoru, že populační růst stimuluje ekonomický rozvoj, je např. britský ekonom C. Clark, který tvrdí, že v dlouhodobé perspektivě jenom společnost s rostoucí populací - na rozdíl od společnosti s populací stagnující nebo vymírající - může dosáhnout ekonomického rozvoje. Efektem rostoucí populace jsou podle Clarka velké a rozšiřující se trhy, které jsou pro rozvoj ekonomiky podstatné (parafrázováno podle Weeks, 1989).

kdy je základním problémem akumulace kapitálu, je příjmová nerovnost. Teprve v pozdějších fázích úspěšného ekonomického rovoje může být vyšší příjem rozložen rovnoměrněji.

Známým zastáncem pozitivních účinků populačního růstu na ekonomický rozvoj je i americký ekonom Julian Simon (1981), jenž ve své monografii *Nejlepší zdroj* (*The Ultimate Resource*) argumentuje, že – velmi zhuštěně a zjednodušeně řečeno – vysoké počty obyvatel jsou tím nejlepším možným zdrojem řešení problémů, neboť čím více hlav v populaci, tím větší naděje na více rozumu a tím i naděje na dosažení vyšší míry technologického pokroku³⁾.

- 3) Simon, ekonom vyškolený na Harvardu a s doktorátem z Chicagské university, ve své knize odvážně tvrdí, že „nejvyšším zdrojem jsou lidé – kvalifikovaní, s odvážným duchem a s nadějí, kteří uplatní svou vůli a imaginaci pro svůj vlastní prospěch, a tak, nevyhnutně, i pro prospěch nás všech“ (str. 348). Pokouší se v ní dokázat, že zdroje jsou limitovány pouze naší schopností vynalézt je a že tudíž vynalézavost populace se zvyšuje s růstem mozků, které se je snaží odhalit. Invence jde tak podle Simona ruku v ruce s mírným (jak zdůrazňuje) populačním růstem. Z toho pak Simon vyvozuje, že populační růst má pozitivní efekty jak v zemích vyspělých, tak v zemích rozvojových.

Významnou tezí knihy je to, že populační růst, který sice může mít nepříznivé následky z krátkodobého hlediska, má pozitivní dopad z hlediska dlouhodobého. Populační růst má podle Simona dva pozitivní aspekty: zvyšuje tlak na řešení problémů v krátkém čase (problém potravinových zásob, energie, znečišťování atd.) a zvyšuje pravděpodobnost řešení v kterémkoliv časovém bodě, neboť při zvyšující se populaci se o vyřešení problému stará více mozků. Jako krátkodobý časový horizont ovšem uvažuje horizont šedesáti let, což je pro obyvatele třetího světa v podstatě horizont nekonečný.

Velkou část knihy věnoval problematice zdrojů a jejich nedostatku. Podle jeho názoru je nedostatek měřen cenou. A ceny všech zdrojů, včetně energie, se v průběhu několika století snížily vzhledem k výši amerických mezd nebo spotřebitelského indexu. Věř, že tento trend se udrží i do budoucna. Podle jeho názoru populační růst způsobuje, že zdroje se stávají méně vzácné, neboť zde působí technologické inovace.

Simonova kniha vyvolala ostrou kritiku v odborných amerických kruzích. Např. Timmer (1982) tvrdí, že kniha je založena na víře a simplistických extrapolacích; je to kniha potenciálně nebezpečná, neboť zatvrzele předává vzkaz veřejné politice: není třeba žádných činů, stačí počkat, až nejvyšší zdroj vyřeší všechny problémy.

Sirageldin a Kantner (1982) obviňují Simona, že jeho kniha je plná neúplných analýz, selektivní dokumentace a falešných analogií. Vyjadřují podiv nad tím, že po více než třiceti letech usilovné práce v oblasti hledání vztahů mezi populačním a ekonomickým vývojem se objevila kniha, která do tohoto úsilí nepřináší téměř nic, a přesto vzbudila tak širokou odezvu. Povrchnost argumentace odsuzuje i Preston (1982). Swaney (1991) vyčetl Simonovi populační redukcionismus, tedy to, že přehnaným způsobem zdůrazňuje počty lidí a zamlčuje fakt, že jejich jednání je to, co je rozhodující. Říká dále, že Simon je sice dobrým ekonomem, ale neví téměř nic o biologii a ekologii, což ho vede k mylnému optimismu.

Simonovi kritici (viz např. Timmer 1982 nebo Preston 1982) se nicméně shodují v tom, že několik momentů je na jeho knize pozitivních. Za prvé zjištění, že populační růst není tím nejdůležitějším faktorem přispívajícím ke kritické situaci ve znečišťování ovzduší, půdní erozi, ceně energií, zásob potravin atd. a že tedy populační exploze obyvatel zeměkoule nebyla a ani v bezprostřední budoucnosti nebude takovou katastrofou, jak se snažili přesvědčit někteří extrémisté. Za druhé pak zjištění, že věda sama o sobě není schopna říci, zda je nějaká populace příliš velká nebo příliš malá. Podle Simona „Věda pouze může odhalit, jaké mohou být pravděpodobné efekty různých populačních úrovní a různých populačních politik. To, zda je populace nyní příliš velká nebo příliš malá, nebo zda roste příliš rychle nebo příliš pomalu, nemůže být rozhodnuto na půdě vědy samotné. Takováto hodnocení závisí na našich hodnotách...“ (str. 332). Podstatná Simonova poznámka se také týká prostředí, v němž

Osobně s tezí o nutnosti růstu populace nesouhlasím. Vždyť – jak poznamenal N. Keyfitz – Anglie v době, kdy dala světu Shakespeara a krátce nato Newtona, neměla více než pět miliónů obyvatel, navíc pouze asi jeden milión uměl číst a psát. Inovace tak podle Keyfitze pochází většinou od těch, kteří mají k dispozici pohodlí a bohaté zdroje (převzato od Weeks, 1989). A je-li v dnešní době jedním z nejvýznamnějších faktorů ekonomického rozvoje tzv. lidský kapitál (vzdělanostní úroveň populace a její pracovní dovednosti a motivace), znamená to, že ne více lidí, ale vzdělanější pracovní síla s lepším managementem a s lepšími způsoby komunikace je těmi vahami, které se počítají.

Zastánci názorů o pozitivních efektech populačního růstu mají mnohé odpůrce. Jsou většinou označováni jako neomalthusiánci⁴⁾ a jejich hlavní tezí je, že ekonomický růst se neprojeví v celkovém rozvoji, pokud se populace nebude zvyšovat nižším tempem než růst ekonomiky.

Růst obyvatel v moderní společnosti znamená z ekonomického hlediska dva druhy výdajů: 1) Absorbují zdroje, které by mohly být vynaloženy jiným způsobem, např. mohly by být konzumovány nebo použity k tvorbě kapitálu. Spengler (1964) odhadl, že jednaprocentní růst populace ročně vyžaduje asi čtyřprocentní růst národního důchodu. Více dětí v rodinách znamená nižší schopnost tvořit úspory a nižší objem úspor v ekonomice snižuje míru investic. Více dětí v rodinách ovšem také znamená, že schopnost vlády získat daňové příjmy, které budou použity na vládní investice, se snižuje, neboť vícečetné rodiny mají obvykle daňové úlevy. 2) Proměňuje věkovou strukturu a zvyšuje podíl populace ekonomicky závislé na populaci ekonomicky aktivní. Pokud se podíl obyvatel ve věku ekonomické aktivity sníží o 1-5%, potenciální produktivita na hlavu se sníží přibližně ve stejném poměru (Spengler, 1964).

Tyto úvahy naznačují, že populační růst má spíše negativní ekonomické efekty⁵⁾. Podíváme-li se ovšem na problém populačního růstu optikou celosvětovou a vzpomeneme-li si na termín „únosné kapacity Země“, jsme při dnešních průměrných mírách růstu celosvětové populace o 1,7%, které znamenají, že populace světa se zdvojnásobí za čtyřicet jedna let, postaveni před problém zcela jiného druhu: problém možnosti lidské existence. Z takového hlediska je populační růst faktor celkově, nejenom ekonomicky, negativní⁶⁾.

populační růst může přinést užitek: musí to být prostředí, v němž lidé mají možnost svobodně myslet, tvořit a vyjadřovat se, což pro něj znamená prostředí kapitalistického systému volné soutěže.

- 4) Pojmenování pochází od anglického duchovního a vysokoškolského profesora Thomase Roberta Malthuse, který již v roce 1798 ve svém esejí o principech populace vyslovil obavu, že lidský druh má tendenci k neustálému početnímu růstu, jenž je rychlejší než produkce prostředků obživy. Malthusova práce patří v oblasti úvah o sociálních následcích populačního růstu k nejlivnějším studiím svého druhu.
- 5) Je samozřejmé, že moderní společnosti, které jsou ekonomicky založeny na tzv. *economies of scale*, tedy na úsporách z velkého rozsahu produkce vyrábějící pro velké trhy (což činí produkci levnější), potřebují, aby počet obyvatel neklesl pod jakousi optimální hranici.
- 6) To, co dnes víme o vztahu mezi počtem obyvatelstva a životním prostředím, napovídá, že varování biologa Paula Ehrlicha v jeho *Populační bombě* z r. 1968 je nutno brát zcela váž-

Výsledky mé populační prognózy pro českou republiku ukazují na stagnaci populačního růstu a později dokonce i na jeho úpadek: v případě scénáře 1 by měla být průměrná míra ročního růstu za celé projektované období 0,01%, v případě scénáře 4 by byla průměrná míra ročního růstu záporná: -0,07%⁷⁾. Je potřeba se takového populačního vývoje obávat?

Již jsme si ukázali, jak se názory na vztah mezi ekonomickým rozvojem a populačním růstem odlišují. Jaké jsou ale názory na skutečnost, kdy populační růst je nulový nebo záporný?

Práce některých demografů a ekonomů dokazují, že nízký populační růst není korelován s ekonomickým vývojem negativně. K tomuto závěru dospěl ve své přehledové studii např. Espenshade (1978)⁸⁾, nebo Easterlin (1991), jenž na datech z jedenácti vyspělých zemí sledoval křivky populačního růstu a křivky reálných příjmů na hlavu od r. 1870 do r. 1988. Z této více než stoleté časové řady v Easterlinových grafech zřetelně vyplývá negativní vztah mezi ekonomickým růstem a populačním růstem (ekonomický nárůst byl spojen s populačním poklesem). To vedlo Easterlina k vyslovení závěru, že je pravděpodobné, pokud by měl existovat kauzální vztah mezi těmito dvěma procesy, že je to vývoj příjmů na hlavu, jenž ovlivňuje populační růst, a ne naopak. Řečeno jinými slovy: míra reálných ekonomických příjmů na hlavu, což je možno chápat podle Easterlina jako indikaci růstu produktivity a technologických inovací, vykazuje v celém

ně. Autor varuje před tím, že světový hladomor nebo války budou nevyhnutelným následkem pokračujícího populačního růstu. Alarmující je varování manželů Meadowsových v *Limits of Growth* z r. 1972 před skutečností, že počet obyvatel světa je tak velký a rychlost, s níž konzumuje zdroje, tak obrovská, že do r. 2010 budou zdroje vyčerpány a ve světové ekonomice dojde ke kolapsu s následným prudkým poklesem obyvatel. Na tento problém opětovně razantně upozorňuje Lester Brown (1994) ve své nejnovější zprávě o stavu světa (*State of the World 1994*), v níž dochází k závěru, že lidstvo se díky svým rostoucím počtům dostane v průběhu devadesátých let k limitům mořského rybolovu, limitům chovu dobytka a k limitům schopností hydrologického cyklu produkovat vláhu. To vše spolu s celkovou degradací půdního fondu dále sníží možnosti produkce obilovin (produkce obilovin na hlavu se ukazuje být dobrým indikátorem měřícím úspěch či neúspěch v produkci potravin a v ovlivnění populačního růstu) a přivede svět k potravinovému problému. Jak zdůrazňuje Brown, dosažení rovnováhy mezi potravinami a lidmi nyní záleží více na populačním plánování než na farmářích.

- 7) Nenechme se příliš zmást těmito hodnotami, které jsou průměrem (a de facto vyhlazením kolísavého trendu celkového počtu obyvatel) za projektované období 40 let. Scénář 1 by produkoval mírný populační růst: z 1,036 miliónu obyvatel v r. 1990 na 1,063 miliónu v r. 2010 a na 1,039 miliónu v r. 2030. Scénář 4 by znamenal mírný nárůst celkového počtu obyvatel do r. 2010 (1,039 miliónu) a pak pozvolný pokles na výsledných 1,009 miliónu do r. 2030.
- 8) Říká zcela jednoznačně: „... přehled nedávné literatury o ekonomických implikacích zpomaleného populačního růstu v průmyslových zemích naznačuje, že bohatství národa závisí v mnohem větší míře na moudrosti jeho ekonomických politik než na v pozadí stojících demografických trendech. ... Vcelku vzato, nižší fertilita – dokonce fertilita na záchovné hranici reprodukce – může být pro společnost ekonomicky výhodnější než průměrná velikost rodiny, řekněme, o třech dětech“ (Espenshade, 1978, str. 667).

období vzrůstající trend navzdory sestupnému populačnímu trendu. A jelikož prognózy dalšího vývoje populačního růstu předvídají již jen nepatrný pokles (z jednoduchého důvodu: populační růst je již tak mizivý, že další snižování není v podstatě možné), klade Easterlin otázku, proč by tato skutečnost měla mít na ekonomický růst nějak výrazně negativní dopad, jak je předvídán některými katastrofickými scénáři právě v souvislosti s očekávaným nízkým (mnohdy záporným) populačním růstem.

Podobně Cutler se spolupracovníky (1990) vyslovil na základě analýz demografických a ekonomických trendů (opatrný) závěr, že pomalejší populační růst pravděpodobně zvyšuje, nikoli redukuje, růst produktivity. V našich podmínkách by proto – a o tom jsem přesvědčen – stagnující či zmenšující se počet obyvatel nemusel být vůbec na překážku ekonomickému rozvoji.

Obecně platí, že výkonnost ekonomiky je závislá na jejích vstupech, tedy výrobních faktorech, jimiž jsou přírodní zdroje, práce a kapitál. Ponecháme-li stranou (ekologové prominou) úvahy o přírodních zdrojích, je zřejmé, že výkonnost ekonomiky závisí na vztahu mezi prací a kapitálem. Teoreticky platí, že čím je vyšší kapitálová vybavenost na jednotku práce, což je možno vyjádřit vztahem:

$$\frac{\text{kapitál}}{\text{práce}},$$

tím vyšší bude i výkonnost ekonomiky. Stejně tak ovšem platí, že výkonnost ekonomiky záleží i na tom, kolik připadá pracovníků na jednotku kapitálu:

$$\frac{\text{práce}}{\text{kapitál}}.$$

Ekonomický vývoj je potom – velmi zjednodušeně řečeno – založen na rozšiřování kapitálu a děje se prostřednictvím vývoje dokonalejší infrastruktury, prostřednictvím poskytování lepších pracovních prostředků, zaváděním nových technologií, nabízením vyššího vzdělání apod. Pokud objem pracovní síly příliš vzroste, musí se – při snaze o pouhé udržení stejného tempa ekonomického růstu – adekvátně zvýšit objem kapitálu⁹⁾. Pokud se naopak objem pracovní síly zmenší, je snazší ji vybavit adekvátním kapitálem pro dosažení ekonomického růstu (Yaukey, 1985).

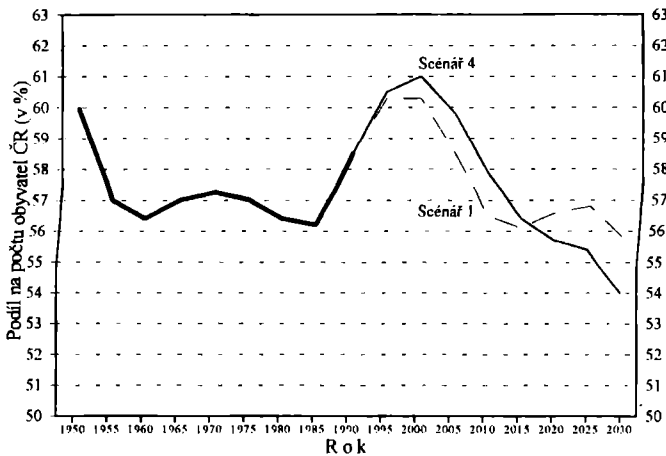
Na základě těchto úvah je zřejmé, že pro účely analýzy je třeba od sebe oddělit dvě skutečnosti: jednak vývoj počtů obyvatel ve věku ekonomické aktivity, počtů skutečných pracovních sil a jejich stárnutí, jednak vývoj a stárnutí obyvatelstva jako celku.

9) Coale (1963) se domnívá, že zabránit poklesu produktivity při růstu objemu pracovních sil znamená, že na každé jednoprocenní zvýšení počtu pracovních sil je třeba tří procent investic národního důchodu.

Vývoj počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva a jeho stárnutí

Z grafu na obr. 5.2 je vidět, že podíl obyvatel ve věku ekonomické aktivity v celkovém počtu obyvatelstva se u nás v nejbližších letech zvýší přibližně o 3%, po r. 2000 začne ovšem klesat, aby se v r. 2015 dostal na úroveň r. 1985. Na ní se do r. 2030 buď udrží (Scénář 1), nebo začne klesat (Scénář 4). Krátkodobé zvýšení počtů obyvatelstva ve věku ekonomické aktivity do r. 2000 může způsobit přechodné potíže. Problém české transformující se ekonomiky totiž spočívá v tom, že její schopnost vybavit existující pracovní sílu adekvátním kapitálem je v současné době po letech socialistické stagnace, kdy díky mohutným přerodělovacím procesům byly kapitálové investice nedostatečné a navíc neracionální, značně omezena. Nedostatek kapitálu na restrukturalizaci ekonomiky spolu s mírným, asi pětiprocentním nárůstem osob ekonomicky aktivního věku vytváří v nejbližším časovém horizontu bohužel mnohé předpoklady pro určitou vyšší míru nezaměstnanosti (kolem 10%).

Obr. 5.2: Vývoj počtu obyvatel ve věku pracovní aktivity v ČR v letech 1950–2030

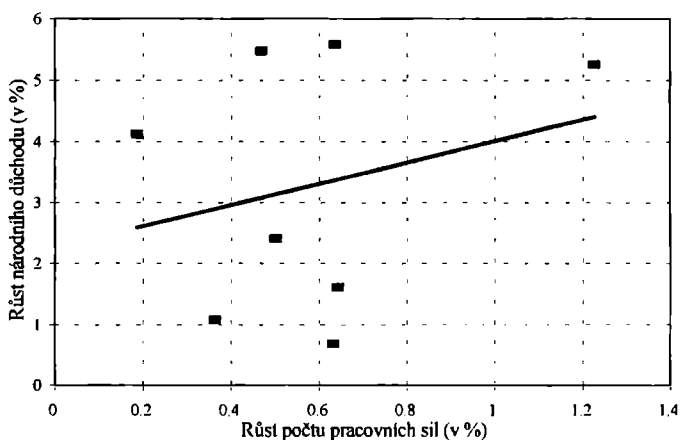
Empiricky se pokusili změřit efekt demografických změn na růst produktivity práce již zmínění Cutler a jeho spolupracovníci. Tito autoři z dat z vyspělých průmyslových zemí v období 1960–1985 zjistili, že mezi růstem produktivity práce a růstem pracovní síly je negativní korelace: čím vyšší byl růst pracovní síly, tím nižší byl růst produktivity práce. Jednoduchá regrese pak odhalila, že jedno-procentní roční úbytek pracovních sil vedl ke zvýšení produktivity práce o 0,62 procentního bodu za rok. Vysvětlení tohoto vztahu nacházejí Cutler a jeho spolupracovníci v tvrzení ekonomů, že nedostatek pracovních sil je mocným impulsem pro inovace, které činí produkci efektivnější.

Okamžitě se samozřejmě nyní nabízí otázka: Platí totéž i u nás? Z hlediska prognostického se domnívám, že s postupem ekonomické transformace budeme tento vztah nalézat i v naší společnosti. V systému tzv. reálného socialismu to

ovšem, jak ukázal Kornai, bylo jinak a platí jeho domněnka, měl by být vztah mezi počtem pracovních sil a výkonem ekonomiky pozitivní.

Testovat tuto hypotézu prostřednictvím empirických dat není složité. Z údajů českých statistických ročenek jsem jako indikátor výkonu národní ekonomiky zvolil hodnoty vytvořeného národního důchodu v letech 1951–1989. Kvůli srovnatelnosti cen za celé toto období jsem ovšem musel pracovat s pětiletými obdobími (1951–1955, 1956–1960 atd.), v nichž jsem vždy vypočítal průměrnou roční míru růstu¹⁰. Stejným způsobem jsem byl nucen pro uvedená období vypočítat i průměrnou míru růstu pracovních sil. Řešení pomocí jednoduché lineární regrese přineslo tento výsledek (viz obr. 5.3).

Obr. 5.3: Průměrná míra ročního růstu národního důchodu a pracovních sil v ČR 1951–1989

Z obrázku je patrné, že vztah mezi těmito dvěma proměnnými nemá lineární charakter ($R^2 = 0,07$), a proto i míra souvislosti vychází¹¹) jako velmi slabá ($r = 0,27$). Česká empirická data tak Kornaiovu hypotézu příliš nepotvrzují a naznačují, že v naší společnosti byl vztah mezi počtem zaměstnaných pracovních sil a výkonem ekonomiky asi složitější.

Je tedy zřejmě možno vyslovit následující závěr: jelikož po r. 2000 se průměrná míra ročního přírůstku obyvatel ve věku ekonomické aktivity změnil z 0,48% (v dekádě 1990–2000) na -0,57% (v dekádě 2000–2010), na nichž by se

10) Průměrná roční míra přírůstku v procentech se počítá podle vzorce: $\ln[(X_t/X_0)/T]*100$, kde X_t jsou hodnoty dané proměnné v roce t (v našem případě tedy např. v r. 1955) a X_0 jsou hodnoty téže proměnné ve výchozím roce (tedy v r. 1951). T je délka daného intervalu v letech.

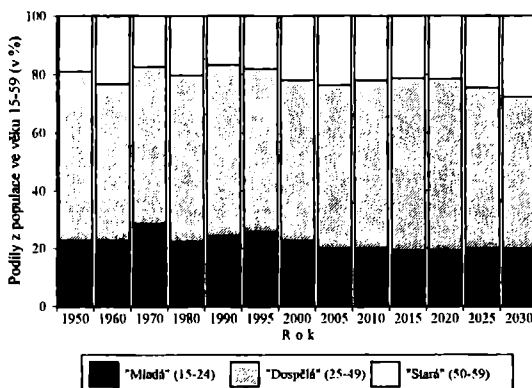
11) Lineární by byl pozorovaný vztah tehdy, kdyby byly jednotlivé body v obr. 5.3 rozloženy těsně kolem přímky. Ukazatelem linearit je také R^2 . Čím více se jeho hodnota blíží jedné, tím je sledovaný vztah lineárnější. Míra souvislosti se měří prostřednictvím koeficientu korelace r . I pro něj platí, že čím více se blíží jedné, tím je souvislost mezi sledovanými jevy vyšší.

měl podle scénáře 4 udržet až do r. 2030, a jelikož je i reálná šance, že po r. 2000 naše ekonomika získá charakter normálně fungující ekonomiky, v níž platí negativní vztah mezi růstem pracovních sil a výkonem ekonomiky, není asi třeba se úbytku pracovních sil z hlediska možností ekonomické produkce v České republice příliš obávat.

Stárnutí pracovní síly je jiný problém. Existují mnohé hypotézy, že stárnoucí pracovní síla je např. méně produktivní z důvodů celkově nižší vzdělanostní úrovně ve srovnání s mladou pracovní silou, která teprve nedávno ukončila své vzdělání, což může údajně být v dynamicky se vyvíjející společnosti skutečný problém. Rovněž byly vysloveny hypotézy, že míra inovací a technologického pokroku se se stárnoucí pracovní silou snižuje, neboť prý věk a kreativita jsou negativně spojovány. Se stárnoucí pracovní silou bývá spojována i domněnka nižší pracovní mobility – ekonomové tvrdí, že starší pracovníci jen neradi mění svá zaměstnání, což může v dynamické ekonomice vést ke strukturální nezaměstnanosti. Konečně stáří pracovní síly je také považováno za problematické z toho důvodu, že starší pracovníci obvykle zastávají vedoucí pozice; pokud by tedy převažovali nad mladými pracovníky, mohl by prý vzniknout problém, že by bylo příliš mnoho vedoucích (úporně se držících svých pozic) a málo pracovníků (Yaukey, 1985).

Mezinárodní organizace práce dělí pracovníky z hlediska věku do tří kategorií: „mladé“ (15-24), „dospělé“ (25-54) a „staré“ (55-64). Přidržíme se tohoto dělení s malou úpravou: v našich podmínkách (z hlediska nároku na odchod do důchodu) definujeme jako „dospělou“ pracovní sílu skupinu 25-49 letých a „starou“ 50-59 letých. Na obr. 5.4 můžeme sledovat, jak se proporce těchto skupin vyvíjely a jaká je jejich projekce¹²⁾.

Obr. 5.4: Vývoj struktury populace ve věku 15-59 v ČR v letech 1950-2030

12) Jelikož rozdíly mezi Scénářem 1 a Scénářem 4 jsou v těchto věkových skupinách jen minimální, uvádím pouze jeden z nich.

Z obrázku je zřejmé, že česká pracovní síla po r. 1990 zestárne ve dvou vlnách. Nejprve se podíl „staré“ pracovní síly zvýší z 18% v r. 1990 na 23% v r. 2005. Další zestárnutí nastane pak po r. 2025, kdy se tento podíl zvýší na 24, resp. 28%. Podíly mladé populace ve věku 15-24 let se budou po r. 2005 konstantně pohybovat přibližně na 20%. Proporce populace ve věku 15-59 let v r. 2030 naznačují další stárnutí pracovní síly (20% : 52% : 28%), jelikož však žádná z výše uvedených hypotéz o efektech staré pracovní síly, jak informuje Espenshade (1978), nemá empirickou podporu, není nutno se ani v tomto ohledu kvůli našemu vývoji znepokojovat. Navíc je možno předpokládat, že i kdyby stárnoucí populace určité negativní účinky na inovaci a mobilitu dnes přece jen mít mohla, prostý fakt vyšší vzdělanosti budoucích pracovních sil by je měl dostatečně eliminovat.

Vyšší počty starých obyvatel a sociální zabezpečení

Jedním z podstatných cílů nynější transformace české společnosti od socialismu ke kapitalismu je přetvoření systému sociální politiky. V této snaze je nutno respektovat dva v současné době poněkud křížící se požadavky: vytvořit moderní systém asistenčního státu reflektujícího historický a kulturní vývoj české společnosti (o tomto problému viz blíže Mareš, Musil, Rabušic, 1994) a respektovat možnosti zdrojů, jež je schopna transformující se ekonomika vytvářet.

Klíčovou oblastí sociální politiky je důchodové pojištění, neboť jeho systém se každodenně dotýká velkého množství obyvatel. Z tohoto důvodu je to systém

Tab. 5.6: Zaznamenaný a projektovaný vývoj počtů a podílů věkových skupin 0-14, 15-59/54 a 60+/55+ v ČR v období 1950-2030 (v tisících a v %).

Rok	0-14				M 15-59 Ž 15-54				M 60+ Ž 55+									
	abs.		%		abs.		%		abs.		%							
1950	2 203		25		5 383		60		1 393		16							
1960	2 436		26		5 392		56		1 739		18							
1970	2 082		21		5 613		57		2 115		22							
1980	2 414		23		5 806		56		2 072		20							
1990	2 194		21		6 061		58		2 109		20							
Pro- jekce	Sc 1		Sc 4		ČSÚ		Sc 1		Sc 4		ČSÚ		Sc 1		Sc 4		ČSÚ	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1995	1 985	19	1 965	19	1 951	19	6 336	60	6 336	60	6 283	61	2 179	21	2 179	21	2 101	20
2000	1 996	19	1 855	18	1 949	19	6 354	60	6 358	61	6 310	61	2 197	21	2 206	21	2 148	21
2005	2 060	19	1 801	17	1 951	19	6 199	58	6 212	60	6 157	59	2 341	22	2 381	23	2 318	22
2010	2 092	20	1 776	17	1 904	18	6 006	57	6 007	58	5 949	57	2 531	24	2 605	25	2 508	24
2015	2 026	19	1 769	17	1 767	17	5 949	56	5 838	56	5 876	57	2 623	25	2 751	27	2 589	25
2020	1 929	18	1 704	17	1 662	17	5 960	57	5 740	56	5 824	58	2 650	25	2 856	28	2 593	26
2025	1 872	18	1 603	16	-	-	5 943	57	5 650	55	-	-	2 655	25	2 952	29	-	-
2030	1 876	18	1 523	15	-	-	5 760	56	5 451	54	-	-	2 716	26	3 118	31	-	-

Pramen: vlastní výpočty a Šimek (1994)

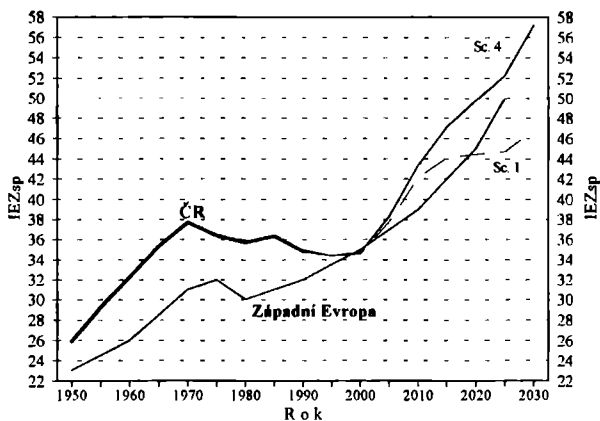
finančně velmi náročný, takže jeho racionální koncepce je pro každou ekonomiku nesmírně důležitá. Jelikož je zřejmé, že důchodové pojištění je výrazně ovlivněno demografickou strukturou společnosti, a jelikož je současně jasné, že česká společnost se z hlediska věkové struktury proměňuje tak, že postupně přibývají absolutní i relativní počty osob v důchodovém věku, je také zřejmé, že je zde založen aktuální sociální i sociologický problém. Ostatně poměrně hojně diskutované, které u nás probíhají v souvislosti s očekávaným nárůstem seniorů a snahou tuto situaci systémově vyřešit, jsou potvrzením těchto slov.

Zvyšující se počty starých obyvatel se stanou, jak ukazuje obr. 5.1, výraznou skutečností. V našich podmínkách ovšem nejsou údaje o proporcích věkových skupin starších 60 nebo 65 let z hlediska problémů ekonomiky a sociální politiky tak zcela relevantní, neboť náš věk odchodu do důchodu se s těmito věkovými kategoriemi nekryje. Z tohoto důvodu je pro potřebu analýzy českých podmínek nutné pracovat s následujícími kategoriemi věku: ekonomicky neproduktivních (0–14), ekonomicky produktivních (15–59 u mužů a 15–54 u žen) a ekonomicky poproduktivních (60+ u mužů a 55+ u žen). Strukturu těchto hlavních ekonomických skupin ukazuje tab. 5.6 (viz strana 100).

Podíl potenciálních důchodců se postupně zvýší z 20% v r. 1990 na 26–31%. V absolutních počtech to znamená zvýšení z 2,109 miliónu v r. 1990 na 2,716 miliónu až 3,118 miliónu v r. 2030. A zde je jádro problému. V naší populaci je častým mýtem, že každý z nás si pravidelnými odvody z příjmu vytváří svou finanční rezervu na důchod. Není tomu tak. Celý systém je založen na průběžných platbách, kdy nynější ekonomicky aktivní, v rámci sociální solidarity, financují dnešní důchodce a věří, že příští ekonomicky aktivní generace zase bude financovat je. Tento systém funguje skvěle v situaci, kdy podíly ekonomicky aktivní populace jsou vzhledem k podílům populace postaktivní ve výrazné převaze. S proměnou těchto relací se mění tzv. index ekonomického zatížení či index ekonomické zátěže starou populací (IEZ_{sp}^{13}), jehož hodnoty říkají, kolik osob důchodového věku připadá na sto osob ve věku pracovní aktivity.

13) IEZ se vypočítává jako podíl ekonomicky neaktivní populace na 100 osob ekonomicky aktivních. Má ovšem různé podoby. Buď se vyjadřuje jako IEZ staré populace (IEZ_{sp} , se pak rovná počtu důchodců na 100 osob ekonomicky aktivních) nebo jako IEZ mladé populace (IEZ_{mp} , je pak podílem počtu mladých osob v předproduktivním věku na 100 osob ekonomicky aktivních) nebo konečně jako celkový IEZ, kdy IEZ_c je roven sumě populace ekonomicky předaktivní a postaktivní na 100 osob ekonomicky aktivních. Při užívání IEZ v mezinárodních komparacích musíme být ovšem opatrní. V různých zemích se totiž jednotlivé věkové kategorie definují různě. Někdy se pracuje se skupinou 15–59 (v tom případě jsou příslušné relevantní kategorie pro výpočet indexů 0–14 a 60+), jindy se ekonomicky aktivní populace definuje jako populace ve věku 15–64 let. Často se také ekonomicky předproduktivní populace definuje jako věková skupina 0–19 (čímž se ekonomicky aktivní posunují do věku 20–64), což odráží fakt, že dnešní mladá generace reálně nastupuje na trh práce díky prodlužujícímu se vzdělávání skutečně kolem dvacátého roku věku. V naší situaci je vše ještě poněkud složitější, neboť my musíme brát v úvahu nízký věk odchodu žen do důchodu, a proto je česká ekonomicky aktivní populace definována jako součet populace žen 15–54 a mužské populace 15–59. Na tomto místě je třeba upozornit, že všechny takto definované

Obr. 5.5: Vývoj indexu ekonomické zátěže starou populací v ČR (podle scénářů 1 a 4) a v západní Evropě v období 1950–2030

Jak je z obr. 5.5 vidět, demografický vývoj v příštích 40 letech způsobí podstatné zvýšení zátěže ekonomicky aktivní populace důchodci: z 35 důchodců v r. 1990 na 47–57 v r. 2030. To jsou opravdu vysoké počty a mnozí naši odborníci již vyslovili obavy, že takové zatížení náš dosud existující systém sociálního zabezpečení neunes (viz např. Klimentová, Skývová, 1992, Dostál, 1993, Polívka, 1994a, Polívka 1994b, Vodička, 1994, Macháček 1994). Pro srovnání: nejvyšší IEZ_{sp} v západoevropských zemích (počítán pro populaci starší 60 let) by měl být v r. 2025 ve Švýcarsku (59,5) a v Holandsku (55). Průměr pro západní Evropu (bez zemí jižní Evropy) je projektován pro rok 2025 na 50 (Stolnitz, 1992).

Dalším ukazatelem indikujícím potenciální potíže našeho systému sociálního zabezpečení v blízké budoucnosti je celkový index ekonomické zátěže (IEZ_c) – viz tab. 5.7. Populace ekonomicky aktivní je totiž nucena ze svých daní živit nejenom závislou populaci důchodců, nýbrž i závislou populaci dětskou.

Z tab. 5.7 vyplývá alarmující skutečnost. Závislost naší ekonomicky neaktivní populace na její aktivní složce je obrovská (srovnej naše C indexy s indexy A v ostatních zemích) a je de facto ze všech uvedených zemí nejvyšší. Hodnoty v letech 2010–2020 zopakují hodnoty z let 1960–1980, takže zkušeností s tím, že 100 ekonomicky činných osob musí zabezpečit asi 75–77 osob ekonomicky nečinných, již máme. Je ovšem také pravda, že šedesátá léta byla podle mnohých ekonomů obdobím ekonomické krize a stejným způsobem se dá jistě hovořit i o letech osmdesátých. Budeme schopni v nových ekonomických podmínkách

indexy mají jen orientační hodnotu, neboť definovat ekonomicky předaktivní, ekonomicky aktivní a ekonomicky postaktivní populaci věkem není tak zcela přesné: mnozí z věkové skupiny ekonomicky aktivních nepracují a naopak, mnozí z důchodců stále ještě pracují. Velká míra nepřesnosti je pak u skupiny ekonomicky předproduktivních, kde je obtížné odhadnutelné, které věkové vymezení (0-14 či 0-19) je z hlediska jejich skutečné ekonomické aktivity či neaktivity adekvátnější. Celkově jsou počty v jednotlivých kategoriích zatíženy pravděpodobně značnou chybou, a tak jsou všechny hodnoty IEZ vskutku jen indikací ekonomické zátěže dané populace.

zvládnout tento nápor ekonomicky závislé populace? Zvláště, když je zde jeden podstatný rozdíl: po r. 2010 bude ekonomickou závislost vytvářet především populace starých osob¹⁴⁾.

Tab. 5.7: Indexy ekonomické závislosti v různých zemích 1950–2030 (A = poměr osob 0–14 a 60+ na 100 osob ve věku 15–59, B = poměr osob ve věku 0–14 a 65+ na 100 osob ve věku 15–64, C = poměr osob ve věku 0–14 a 54+ (ženy) a 60+ (muži) na 100 osob ve věku 15–54 (ženy) a 15–59 (muži)).

		1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020	2030
Francie	(A)	64	76	75	65 ^b	63	63	65	73	78 ^a
	(B)				52 ^b	51	53	53	61	70
Holandsko	(A)	69	76	72	61 ^b	54	54	61	73	83 ^a
	(B)				45 ^b	45	49	50	60	75
Maďarsko	(A)	57	65	61	64 ^b	65	62	67	73	73 ^a
	(B)				51 ^b	49	50	53	61	63
Rakousko	(A)	62	67	81	66 ^b	61	62	65	73	80 ^a
	(B)				48 ^b	48	49	52	59	74
Švédsko	(A)	62	65	68	71 ^b	65	61	70	77	81 ^a
	(B)				55 ^b	55	58	59	66	72
Švýcarsko	(A)	60	63	66	61 ^b	58	61	70	80	88 ^a
	(B)				46 ^b	47	53	57	66	78
USA	(A)	64	79	73	62 ^b	63	61	63	73	78 ^a
	(B)				51 ^b	51	51	49	57	69
Česká rep.	(A)	59	67	65	67	64	55	63	70	72
	(B)	49	54	50	58	51	46	46	55	56
	(C)	67	77	75	77	71	64	73	79	85

^a pro r. 2025; ^b pro r. 1985

Pramen: pro (A) – Demographic Causes and Economic Consequences...(1992), pro (B) – Bos, E.: World Population Projections (1992), pro ČR (A, B, C) – vlastní výpočty z populační projekce

Řešení tohoto demografického problému je, jak se shodují zahraniční ekonomové, teoreticky v podstatě trojí: (1) prostřednictvím vyššího ekonomického růstu, (2) prostřednictvím snížení reálné výše důchodů a redukce životní úrovně důchodců, (3) prostřednictvím zvýšení důchodového věku, které povede k vyššímu podílu starých osob v ekonomicky aktivní populaci.

14) Vyjví to i srovnání indexu ekonomické zátěže starou populací (IEZ_{sp}) a indexu ekonomické zátěže mladou populací (IEZ_{mp}):

	Scénář 4									
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020	2030	
IEZ_{sp}^1	26	32	38	36	35	35	43	50	57	
IEZ_{mp}^2	41	45	37	42	36	29	30	30	28	

¹(60+ muži)+(55+ ženy)/(15-59 muži)+(15-54 ženy); ²(0-14)/(15-59 muži)+(15-54 ženy)

(1) Ekonomický růst spočívá na růstu produktivity práce, která umožní udržet budoucí vyšší počty důchodců na současné úrovni ekonomického zatížení. Podmínkou a součástí ekonomického růstu je i zvýšení úrovně osobních úspor a domácích kapitálových investic. Ze všech těchto důvodů je toto řešení, byť je považováno za ideální, velmi obtížně realizovatelné. Především, ekonomický růst je funkcí celkové ekonomické politiky státu a jeho realizace naráží na celou řadu komplikujících faktorů, které se nedají ovlivnit jen politicky. Rovněž vytváření dostatečně velkých fondů pro financování penzijních programů s sebou vždy nese potřebu zvyšování daňového zatížení populace, což při nepopulárnosti takových opatření je politicky obtížným krokem.

(2) Reálné snížení výše důchodů by bylo opatřením s velmi problematickými následky pro ekonomiku. Redukce výše důchodů by znamenala reálně nižší hladinu příjmů, která by vedla k nižší úrovni spotřeby a úspor a k celkově snížené životní úrovni, což by při predikovaných počtech starých osob pro politickou reprezentaci znamenalo téměř sebevraždu.

(3) A tak se jako jedno z nejschůdnějších řešení, které umožní vyhnout se nepřijemným škrtnům v oblasti sociálního zabezpečení, jeví varianta zvýšení věku, v němž vzniká nárok na starobní důchod. Ani toto řešení není zcela bez problémů. Tím největším je velikost nabídky a poptávky pracovních sil ve starém věku – především však její poptávkové části. Existence pracovních míst pro staré občany je určitým indikátorem zdraví ekonomiky. V nestabilních ekonomikách jsou staří pracovníci těmi posledními, kdo nacházejí zaměstnání, ale současně těmi prvními, kteří jsou propouštěni.

Avšak i v případech, kdy míst je dostatek nebo mohou být poměrně snadno vytvořena, problém nabídky existuje. Do jaké míry změny ve věku, v němž vzniká nárok na důchod, a změny v důchodovém systému, jež mají stimulovat pracovníky k pozdějším odchodům do důchodu, mohou ovlivňovat rozhodnutí starých lidí dále pracovat? Ve hře jsou totiž otázky práce či volného (důchodového) času, obtíže vyplývající ze změny zaměstnání v pozdním věku a celkové mobility staré pracovní síly, zdravotní stav starých pracovníků, jejich vzdělanostní úroveň atd.

V českých podmínkách je řešením zvýšení věku odchodu do důchodu. Snížení životní úrovně důchodců si v normálních ekonomických podmínkách nedáme moci dovolit praktikovat a ekonomický růst bude u nás do jisté míry podmíněn právě výší důchodového věku.